୧୮

ଆଧୁନିକ ଭାରତରେ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଠାରୁ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତୀୟ ଉପମହାଦ୍ୱୀପରେ ଅନେକ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା । ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ପ୍ରାରମ୍ଭ, ସାମାଜିକ ତଥା ଧାର୍ମିକ ସଂସ୍କାରମାନଙ୍କର ବର୍ଦ୍ଧିତ ଅଭିପ୍ସା, ମଧ୍ୟମ ବର୍ଗର ଉଦୟ, ବ୍ରିଟିଶ ଏବଂ ଭାରତୀୟ ଭାଷାମାନଙ୍କରେ ସମାଚାର ପତ୍ରମାନଙ୍କର ପ୍ରଗତି, ଦେଶର ଭୌତିକ ଢ଼ାଞ୍ଚା, ଅର୍ଦ୍ଧ ରାଜନୈତିକ ଏକିକରଣମାନ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିମିତ୍ତ ଉତ୍ତରଦାୟୀ ଥିଲେ । ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସମାପ୍ତି ପରେପରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କେତେକ ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ଉଦୟ ହେଲା । ଶାସନର ଏହି ଶୂନ୍ୟତାରୁ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର କ୍ରମଶଃ ବିସ୍ତାର ହେଲା, ଯେଉଁଥିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ଅସାମାନ୍ୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଜନ୍ମ ଦେଲା ଓ ତାହାର ପ୍ରଭାବ ଦୀର୍ଘକାଳୀନ ହେଲା ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ଏହି ପାଠ୍ୟର ଅଧ୍ୟୟନ ଉପରାନ୍ତ ତୁମେ:

- ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସକମାନଙ୍କ ସାଂସ୍କୃତିକ ନୀତିର ବିସ୍ତୃତ ରୂପରେଖ ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇପାରିବ ।
- ଓରିଏଣ୍ଟୋଲିଷ୍ଟ ଏବଂ ଏଙ୍ଗଲୋ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘର୍ଷ ସ୍ୱଭାବର ସମୀକ୍ଷା କରିପାରିବ ।
- ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷିତ ବର୍ଗ ଉପରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ପ୍ରଭାବ କହିପାରିବ
- ସାମାଜିକ ଏବଂ ଧାର୍ମିକ ଜୀବନର ମନ୍ଦଗୁଣଗୁଡିକ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ପାରିବ
- ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ବର୍ଗର ଉଦୟର ପୃଷ୍ଠଭୂମିର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପାରିବ
- ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥିବା ସୁଧାର ଆନ୍ଦୋଳନ ତଥା ଉଲ୍ଲିଖିତ ବିଷୟ ଉପରେ ଚର୍ଚ୍ଚା କରି ପାରିବ ।
- ଭାରତରେ ପଶ୍ଚିମୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଗତିର ସୋପାନକୁ ଚିହ୍ନି ପାରିବ ଏବଂ
- ଭାରତରେ ପତ୍ରକାରିତାର ବିକାଶର ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣି ପାରି ବ ।

୧୮.୧ ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ ସାଂସ୍କୃତିକ ନୀତି

ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସମୟରେ କେତେକ ଉପନିବେଶବାଦୀ ବିଚାରଧାରାମାନ ସମାନ୍ତର ଭାବରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ଏହା ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଶାସନର ସଫଳ ସଂଚାଳନ କରିବା ପାଇଁ

ସର୍ବାଧିକ ଉପଯୁକ୍ତ ଉପାୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଚାର ଧାରାମାନ ଥିଲା । ନୀତିଗୁଡିକ ସାମାନ୍ୟତଃ ଇଉରୋପ ଏବଂ ବିଶେଷତଃ ଇଂଲଣ୍ଡର ବିଶେଷ ବିଚାର ଧାରାର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଉପରେ ଆଧାରିତ ଥିଲା । ଏହା ସହିତ ଭାରତ-ଇଉରୋପରେ ଉଚ୍ଚ ପଦସ୍ଥ ବ୍ରିଟିଶ ପଦାଧିକାରୀମାନଙ୍କ ପୂର୍ବ ଆଗ୍ରହ ବା ବିଚାର ଉପରେହିଁ ଆଧାରିତ ଥିଲା । ପଲାସୀ (୧୭୫୭) ତଥା ବକ୍ସାର(୧୭୬୪) ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଜୟ କରାଯାଇଥିବା ରାଜ୍ୟଗୁଡିକ ଉପରେ ଶାସନ କରିବା ପାଇଁ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସକମାନେ ଅନେକ ବାଧା ବିଘ୍ନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲେ । ଏହା ଦେଖିବାକୁ କୌତୁହଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା ଯେ ବିଭିନ୍ନ ବିଚାରଧାରାମାନ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ କେନ୍ଦ୍ରିଭୁତ ହୋଇଥିଲା ।

ପ୍ରାଚ୍ୟବିଦ

ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଶାସକମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପିଢ଼ି, ଯେମିତି ୱାରେନ ହେଷ୍ଟିଂସ, ୱିଲିୟମ ଜୋନସ, ଜୋନାଥନ ଡଙ୍କନ ଇତ୍ୟାଦି ଏହି ବିଚାରକୁ ଲୋକପ୍ରିୟ କଲେ ଯେ ଭାରତର ଏକ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣିମ ଅତୀତ ଥିଲା, ଯାହା ଧୀରେ ଧୀରେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଏମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୱାନ ତଥା ପ୍ରଶାସକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରାଚ୍ୟବିଦ୍ କୁହାଯାଉଥିଲା । ଏମାନେ ଭାରତୀୟ ଭାବନା ଏବଂ ପରମ୍ପରାକୁ ଜାଣିବା ଏବଂ ପ୍ରସାର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ଅନୁସାରେ ଭାରତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଠିକ ଭାବେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ଫଳରେ ଏହି ଦେଶରେ ସେମାନଙ୍କର ଶାସନକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିପାରିବେ । ଏହି ତର୍କକୁ ଆଗକୁ ବଢ଼ାଇବାକୁ ଯାଇ ଆମେ କହିପାରିବୁ ଯେ ପ୍ରାଚ୍ୟବିଦମାନେ ଭାରତର ଅତୀତକୁ ଏପରି ବାଖ୍ୟାକଲେ ଯେପରିକି ଭାରତରେ ଔପନିବେଶିକ ଶାସନ ଜରୁରୀ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରୟାସଦ୍ୱାରା ଅନେକ ସଂସ୍ଥା ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ଆସିଥିଲେ ଯଥା ୱାରେନ ହେଷ୍ଟିଂସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ କଲିକତା ମାଦ୍ରାସା (୧୭୮୧) ୱିଲିୟମ ଜୋନସ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ଅଫ ବେଙ୍ଗଲ(୧୭୮୪) ଏବଂ ଜୋନାଥନ ଡଙ୍କନ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ବନାରସ ସଂସ୍କୃତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ (୧୭୯୪) ।

ୱିଲିୟମ ଜୋନସ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ଭାଷା ଶିଖିଲେ ତଥା ସଂସ୍କୃତ ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନ ପଶ୍ଚିମୀ ଭାଷା ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷାଗତ ସମତା ପାଇଲେ ଯେମିତି ଗ୍ରୀକ ଏବଂ ଲାଟିନ । ସେହି ସମୟରୁ ୫୦ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ଜ୍ଞାନ ତଥା ସଂସ୍କୃତର ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ଅନୁବାଦର ଏକ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କେନ୍ଦ୍ର ତିଆରି କରୁଥିଲେ । ଏସିଆଟିକ ରିସର୍ଚ୍ଚସ ନାମରେ ଏକ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପତ୍ରିକା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ୱାରେନ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗସଙ୍କର ବିଚାର ଥିଲା ଯେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ନିୟମ କାନୁନ ଶତାବ୍ଦୀ ଧରି ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହି ଆସିଛି । ଏଇଥିପାଇଁ ଯଦି ଏହି ଦେଶରେ ନିଜର ସତ୍ତା ସ୍ଥାପିତ କରିବାର ଅଛି ତାହେଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ସଂସ୍କୃତ ତଥା ଏହି ନିୟମକୁ ବୁଝିବାକୁ ପଡିବ । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ରୀତି-ନୀତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ସମୁଳ ଧାରଣା ଦେବା ପାଇଁ ଏନ.ବି.ହେଲହେଡ ୧୭୭୬ରେ ଏ କୋଡ ଅଫ ଜେନଟୁ ଲଜ ନାମକ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିଥିଲେ ।

ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଶାସକମାନଙ୍କ ଭାରତୀୟ ସଭ୍ୟତା ତଥା ସଂସ୍କୃତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରିଚିତ କରାଇବା ପାଇଁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ୧୮୦୧ରେ ଫୋର୍ଟ ଉଇଲିୟମ କଲେଜର ସ୍ଥାପନା କରି ସେଠାରେ ସିଭିଲ ସର୍ଭିସରେ ଚୟିତ ଯୁବ ବ୍ରିଟିମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଦିଆ ଯାଇ ଭାରତରେ ପ୍ରଶାସନିକ ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତି ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ଏହି କଲେଜ ଭାରତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ

ପ୍ରଦାନରେ ପ୍ରମୁଖ କେନ୍ଦ୍ର ହୋଇଗଲା । ଏଠାରେ କେତେକ ବିଭାଗ ଭାରତୀୟ ଭାଷା ଏବଂ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ ନିମିତ୍ତ ସମର୍ପିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଆର୍ଥିକ ତଥା ପ୍ରଶାସନୀୟ ନୀତି ଉପରେ ବିଚାରର ପ୍ରଭାବ

ପ୍ରଶାସନିକ ତଥା ଅର୍ଥନୈତିକ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ବିଚାରର ପ୍ରଭାବ ଆର୍ଥିକ ତଥା ପ୍ରଶାସକୀୟ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଦେଖା ଯାଉଥିଲା । ୧୭୮୬ରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ପଦ ସମ୍ଭାଳିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଲର୍ଡ କର୍ଣ୍ଣୱାଲିସ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ହ୍ୱିଗ ରାଜନୈତିକ ଦର୍ଶନରେ ଅନେକ ପ୍ରଭାବିତ ଥିଲେ । ଏହି ହ୍ୱିଗ ଦର୍ଶନରେ ସରକାରର ମୁଖ୍ୟ ଅଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ଅର୍ଥାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା, ବିଧାୟିକା ଏବଂ ନ୍ୟାୟପାଳିକା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ପୃଥକ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ଫଳରେ ପରସ୍ପର ପରସ୍ପରକୁ ବାଧା ତଥା ଭାରସାମ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବେ । ଫଳରେ କୌଣସି ଅଙ୍ଗ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରୀ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଦୁଇଜଣ ପ୍ରମୁଖ ରାଜନୈତିକ ବିଚାରକ, ଫିଲିପ ଫ୍ରାନସିସ ତଥା ଏଡମଣ୍ଡ ବର୍କ ଥିଲେ । ବର୍କ ଜୋର ଦେଇ କହିଥିଲେ ଯେ ଭାରତୀୟଙ୍କର ସମୃଦ୍ଧି ସୁନିଶ୍ଚିତ । ଭାରତୀୟମାନଙ୍କଠାରୁ ଫାଇଦା ଉଠାଇବା ପୂର୍ବରୁ ସେମାନଙ୍କର ସମୃଦ୍ଧିକୁ ସୁନିଶ୍ଚିତ କରିବା ଉଚିତ । ତାଙ୍କର ମିତ୍ର ତଥା କଲିକତା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ପରିଷଦର ଜଣେ ସଦସ୍ୟ ଫିଲିପ ଫ୍ରାନସିସ, ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରଶାସନିକ ସମ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ବ୍ୟାପକ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ଏହି ଯୋଜନାର ପ୍ରଭାବ ୧୭୯୩ରେ ଅଣାଯାଇଥିବା ଲର୍ଡ କର୍ଣ୍ଣୱାଲିସଙ୍କ ସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ନୀତି ଉପରେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ଏବଂ ଏହା ବଙ୍ଗଳା, ବିହାର ତଥା ଓଡ଼ିଶାରେ ଲାଗୁ କରାଯାଇଥିଲା । ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରଶାସନରେ ସୁଦୃଢ଼ ହ୍ୱିଗ ନୀତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ କର୍ଣ୍ଣୱାଲିସ ୧୭୯୩ରେ ଆରମ୍ଭ କରିବାରେ ସଫଳ ହେଲେ । ଆପଣମାନେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅଧ୍ୟୟନ ସମୟରେ ସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ବିଷୟରେ ଅନେକ କିଛି ପଢ଼ିବେ ।

ଶିଳ୍ପବିପ୍ଳବ ଅନୁଭୂତ ହେବାରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଥିଲା ପ୍ରଥମ ଦେଶ ଥିଲା ଯେଉଁଠି ଔଦ୍ୟୋଗିକ କ୍ରାନ୍ତି ଅନୁଭବ କରାଗଲା ତଥା ଯାହାର ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ଏଠାରେ ତିଆରି ଉତ୍ପାଦନଗୁଡ଼ିକ ଜମା ହୋଇଗଲା । ଇଂରେଜ ପୁଞ୍ଜିପତି ଏବେ ବ୍ରିଟିଶ ଉପନିବେଶରେ ମୁକ୍ତ ବ୍ୟାପାର ନିମିତ୍ତ ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ପାଇଁ ଲାଗିଲେ । ସେମାନେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଉପରେ ଭାରତରେ କମ୍ପାନୀର ଏକାଧିକାରକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ପାଇଁ ଚାପ ପକାଇଲେ । ମୁକ୍ତ ବ୍ୟାପାର ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଣେତା ଅନେକ ନୀତି ନିର୍ଦ୍ଧାରକମାନଙ୍କୁ ଭାରତରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଲେ । ପରିଶେଷରେ ୧୮୧୩ ମସିହାରେ ଚାର୍ଟାର ଆକ୍ଟ ଭାରତ ସହିତ କମ୍ପାନୀର ଏକ ଚାଟିଆ ବ୍ୟାପାରକୁ ଲୋପ କରିଦେଲା ।

ପାଠଗତ ପ୍ରଶ୍ନ ୧୮.୧

୧. ପ୍ରାଚ୍ୟବିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ପ୍ରମୁଖ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଲେଖ ।

....

୨. ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷାକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିବା ପାଇଁ ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟିର ଭୂମିକା ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

....

୩. ଫୋର୍ଟ ଉଇଲିୟମ କଲେଜର ସ୍ଥାପନା କିଏ କରିଥିଲେ ?

....

୪. ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ଔଦ୍ୟୋଗିକ କ୍ରାନ୍ତି କେଉଁ ଦେଶରେ ହୋଇଥିଲା ?

....

୫. ଭାରତ ସହିତ ଏକ ଚାଟିଆ ବାଣିଜ୍ୟ କେଉଁ ଆଇନ ସମାପ୍ତ କରିଥିଲା ?

....

ନୋଟସ୍

୧୮.୨ ସାମାଜିକ-ଧାର୍ମିକ ସୁଧାର

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସାମାଜିକ ତଥା ଆମ ସଂସ୍କାର ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ସବୁଠାରୁ ପ୍ରମୁଖ ବିଶେଷତା ଥିଲା । ଏହା ଫଳରେ ଜାତି ତଥା ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବନ୍ଧନକୁ ସମାପ୍ତ କରାଯାଇ ପାରିବ । ଭାରତରେ ସାମାଜିକ ଏବଂ ଧାର୍ମିକ ସଂସ୍କାରର ଏକ ଲମ୍ବା ପରମ୍ପରା ରହିଛି । ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ସଂସ୍କାରର ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ଉପନିଷଦ, ବେଦ, ଜୈନ, ବଜ୍ରଜାନ ତଥା ତନ୍ତ୍ରବାଦରେ ଦେଖା ଯାଇଥିଲା । ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ଭକ୍ତି ସନ୍ଥ ତଥା ସୁଫି ସନ୍ଥମାନେ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଶାସକମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପିଢ଼ୀ ଦ୍ୱାରା ଭାରତର ଅତୀତ ବିଷୟରେ ଜିଜ୍ଞାସା, ଶିକ୍ଷିତବର୍ଗମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ଜାଣିବାର ଚେତନା ଜାଗରଣ କରିବା ପାଇଁ ସହାୟତା ହେଲା । ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସଂସ୍କାରର ଉପଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତର ପାଇଁ ଚିନ୍ତନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ମାତ୍ର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପ୍ରଭାବଦ୍ୱାରା ଆଧୁନିକି କରଣର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରି ନଥିଲା କାରଣ ସଂସ୍କାର କାରଣରୁ କେବଳ ଭାରତର ଅତୀତକୁ ଖୋଜା ହେଉଥିଲା ।

ବଙ୍ଗଳାରେ ପୁନର୍ଜାଗରଣ

ବଙ୍ଗଳାରେ ପ୍ରାରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ବଙ୍ଗଳା ପୁନର୍ଜାଗରଣ ବୋଲି ନାମିତ କରାଯାଇଥିଲା । ବଙ୍କିମ ଚନ୍ଦ୍ର ଚାଟାର୍ଜୀ ଏବଂ ବିପିନ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଲ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଗତିକୁ ବଙ୍ଗଳାର ନବଜାଗରଣର ସମୟ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରୁଥିଲେ । ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରଗତିକୁ ଇଉରୋପୀୟ ନବଜାଗରଣ ସହିତ ତୁଳନା କରିବା ସଠିକ୍ ହେବ ନାହିଁ ଯେହେତୁ ଏହି ଦୁଇଟି ବିଷୟର ସନ୍ଦର୍ଭ ଏବଂ ଭଙ୍ଗି ସର୍ବଥା ପୃଥକ ଅଟେ । ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ଯେତେବେଳେ ଆମେ ବଙ୍ଗଳାର ପୁନର୍ଜାଗରଣ କଥା କହୁଛୁ ସେତେବେଳେ ଆମ୍ଭେ ଏହି ବିକାଶକୁ ତିନୋଟି ଚରଣରେ ବିଭକ୍ତ କରିପାରିବୁ ଯଥା-ଐତିହାସିକ ପୁର୍ନଖୋଜ, ଭାଷା ତଥା ସାହିତ୍ୟିକ ଆଧୁନିକରଣ ତଥା ସାମାଜିକ ଓ ଧାର୍ମିକ ସଂସ୍କାର ।

ବ୍ରହ୍ମ ସମାଜ

ବଙ୍ଗଳାରେ ରାଜା ରାମମୋହନ ରାୟ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ସର୍ବାଧିକ ବିଖ୍ୟାତ ସଂସ୍କାରକ ଥିଲେ । ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରାଜନୈତିକ ସଂସ୍କାର ବିଷୟରେ ତର୍କର ଶୁଭାରମ୍ଭର ଶ୍ରେୟ କେବଳ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଏ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ଆତ୍ମିୟ ସଭା (୧୮୧୪) ସେହି ସମୟରେ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥା ରାଜନୈତିକ ବିଷୟ ଉପରେ ତର୍କ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । ୧୮୨୮ରେ ଏହାର

ମଡ୍ୟୁଲ-୩

ଆଧୁନିକ ଭାରତ

ନୋଟସ୍

ବୃହତ୍ତ ସଂସ୍କରଣ ବ୍ରହ୍ମ ସମାଜ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲା । ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ସେ ସମାଜର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ମୁଦ୍ଦା ଉପରେ କାମ କରିବା ପ୍ରାରମ୍ଭ କଲେ । ସେ ସମାଜରେ ସେହିଦିନମାନଙ୍କରେ ଅମାନନୀୟ ସତୀପ୍ରଥା ଥିଲା । ଏହି ପ୍ରଥାର ବିଲୋପ ପାଇଁ ସେ ତତ୍କାଳୀନ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଉଇଲିୟମ ବେଣ୍ଟିକଙ୍କ ସହଯୋଗ ହାସଲ କଲେ ଏବଂ ଏହି ବିଷୟ ଉପରେ ବିସ୍ତାରିତ ଭାବରେ କଲମ ଚାଳନା କଲେ । ୧୮୨୯ରେ ସତୀଦାହ ପ୍ରଥା ଆଇନାନୁସାରେ ଉଚ୍ଛେଦ ହେଲା । ରାୟ ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଓକିଲାତି କଲେ । ଏକ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ତଥା ବେଦାନ୍ତ କଲେଜ (୧୫୨୫) ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ପ୍ରଥା ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ସେ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜାକୁ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଉପନିଷେଦ ପ୍ରକୃତ ହିନ୍ଦୁତ୍ୱର ଆଧାର ମାନୁଥିଲେ । ଶତାବ୍ଦୀ ଶତାବ୍ଦୀ ଧରି କବଳିତ କରିଥିବା ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାରକୁ ଅପସାରଣ କରି ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମକୁ ଶୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ସେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରସାରକୁ ବିରୋଧ କରୁନଥିଲେ ।

ଚିତ୍ର ୧୮.୧: ରାଜା ରାମ ମୋହନ ରାୟ

୧୮୩୩ରେ ରାୟଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ବ୍ରାହ୍ମ ସମାଜ ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲା । ୧୮୪୨ରେ ଦେବେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଟେଗୋଇ ଏଥିରେ ଯୋଗଦେବା ପରେ ତାଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ବ୍ରାହ୍ମବାଦ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପ ନେଲା । ଏବଂ ଏହା କଲିକତା ଓ କଲିକତା ବାହାରେ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କଲା । ଏହାର ଏକ ବର୍ଷ ପରେ ସେ 'ବ୍ରାହ୍ମ ଅଙ୍ଗୀକାର' ରଚନା କଲେ । ଏହି ଅଙ୍ଗୀକାର ସମାଜର

ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ବିବରଣୀ ଥିଲା ଏବଂ ଏଥିରେ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏବଂ ଦାୟିତ୍ୱବୋଧତାର ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥିଲା ।

କେଶବ ଚନ୍ଦ୍ର ସେନ (୧୮୩୮-୧୮୮୪)୧୮୫୮ରେ ସମାଜରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ବାଗ୍ମି ତଥା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତେଇବାରେ ସମର୍ଥ ଥିଲେ । ସେ ସମାଜର ଗତିବିଧିକୁ ବଙ୍ଗଳାର ବାହାରେ, ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ, ପଞ୍ଜାବ, ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ତଥା ବମ୍ବେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସାରିତ କଲେ । ସେ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରି ମହିଳା ଅଧିକାର ଉପରେ ଦାବି କଲେ । ବିଧବା ପୁର୍ନବିବାହକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରି ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମଧର୍ମ ସଂସ୍କାରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ (ଯାହା ପୂର୍ବରୁ କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପାଇଁ ହିଁ ଥିଲା) ବିଷୟ ଉଠାଇ ବ୍ରହ୍ମ ସମାଜକୁ ଆହୁରି ସଂସ୍କାରବାଦୀ ରୂପ ଦେଲେ । ସେ ଧର୍ମର ସାର୍ବଭୌମିକୀକରଣକୁ ଅଧିକ ଜୋର ଦେଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଚରମ ସଂସ୍କାରବାଦ ତାଙ୍କୁ ଦେବେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ବିରୋଧରେ ଛିଡା କରାଇଦେଲା । ସନ ୧୮୬୬ରେ ବସ୍ତୁତଃ, ଓ ଆଦିବ୍ରାହ୍ମ ସମାଜ (ଦେବେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ) ଏବଂ ଭାରତୀୟ ବ୍ରହ୍ମ ସମାଜ (କେଶବ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ)ନାମରେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଗଲା ।

ଈଶ୍ୱର ଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗର

ଈଶ୍ୱର ଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗର ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ ବଙ୍ଗାଳୀ ସଂସସ୍କାରବାଦୀ । ସେ ମହିଳାମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ କରିଥିଲେ । ସେ ଝିଅମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ବିସ୍ତାରର ଜଣେ ସକ୍ରିୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ, କାରଣ ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଯେ ସମସ୍ତ ସମସ୍ୟାର ମୂଳ ଅଶିକ୍ଷା । ବେଥମ ନାମକ ଜଣେ ଇଂରେଜଙ୍କ ସହାୟତାରେ କେବଳ ବାଳିକାମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅନେକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ । ସେ ବିଧବା ବିବାହର ଜଣେ ଦୃଢ଼ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ । ସେ ବହୁପତ୍ନୀ ପ୍ରଥା ତଥା ବାଳ ବିବାହକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ସକ୍ରିୟତାର ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ବିଧବା ପୁନର୍ବିବାହ ଆଇନ ୧୮୫୬ରେ ପାରିତ ହୋଇଗଲା ଯାହାଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ବିଧବା ବିବାହଗୁଡ଼ିକୁ ବୈଧ କରାଇ ଦେଲେ । ସେ ଏପରି ଅନେକ ବିବାହ କରାଇଥିଲେ । ସେ ପରିଶେଷରେ ନିଜ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଏକ ବିଧବା ସହିତ ବିବାହ କରି ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦାହରଣ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ।

ଚିତ୍ର ୧୮.୨: ଈଶ୍ୱର ଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗର

ରାମକୃଷ୍ଣ ମିଶନ

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧରେ ବଙ୍ଗଳାର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନ ହେଲା ଯାହା ଶୀଘ୍ର ଦେଶର ଅନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତକୁ ବ୍ୟାପିଗଲା । ଏହାଥିଲା ରାମକୃଷ୍ଣ ମିଶନ । ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ଜଣେ ଆସ୍ତିକ ତଥା ପୂଜାରୀ ଗଦାଧର ଚାଟାର୍ଜୀ ଓରଫ ସ୍ୱାମୀ ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ପ୍ରାରମ୍ଭ ହେଲା(୧୮୩୬-୮୬) ସେ ସନ ୧୮୭୧-୭୨)ରେ ଆନ୍ତରିକ ଶାନ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସମସ୍ତ ଧର୍ମର ଏକତା ତଥା ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ରୀତି ରିବାଜର ପାଳନ ଉପରେ ଜୋର ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରମୁଖ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ନରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଓରଫ ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ ଏବଂ ସେ ରାମକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିଜର ଗୁରୁ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ସେ ସନ(୧୮୯୩-୯୭)ମଧ୍ୟରେ ଆମେରିକା ତଥା ଇଉରୋପ ଗସ୍ତ ସମୟରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ହିନ୍ଦୁବାଦର ସନ୍ଦେଶ ପ୍ରସାରିତ କଲେ । ସେ ୧୮୯୭ରେ ରାମକୃଷ୍ଣ ମିଶନର ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ ତଥା ବେଲୁର ମଠର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସେ ୧୯୦୨ରେ ଯୁବାବସ୍ଥାରୁ ୪୦ ବର୍ଷ ଆୟୁରେ ସ୍ୱର୍ଗଗାମୀ ହେଲେ । ବିବେକାନନ୍ଦ ଧର୍ମର ଅଧଗତିକୁ ବିରୋଧ କରିଥିଲେ ତଥା ବିଭିନ୍ନ ବର୍ଗ, ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଇତ୍ୟାଦିର ଘୋର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ସେ ଜୋର ଦେଇ କହିଥିଲେ କି ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଜର ଇତିହାସ ପ୍ରତି ଅଜ୍ଞାନତା କାରଣରୁ ହୋଇଥିଲା । ସେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସର୍ବୋଚ୍ଚତାକୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସ୍ୱାର୍ଥ ସମାଜଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ସିଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଯେ ଭାରତୀୟମାନେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଶୈଳୀ, ସଂଗଠନର ସ୍ୱରୂପ ତଥା ଯାନ୍ତ୍ରିକ କୌଶଳର ପ୍ରସାର, ଇତ୍ୟାଦି ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିବା ଉଚିତ୍ ।

ପଶ୍ଚିମ ଭାରତରେ ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନ

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପଶ୍ଚିମ ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ସଂସ୍କାରବାଦୀ ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରାରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । କେ.ଟି.ତେଲଙ୍ଗ, ବି.ଏନ.ମାଣ୍ଡଳିକ ଏବଂ ଆର.ଜି.ଭଣ୍ଡାରକର ଇତ୍ୟାଦି ସଂସ୍କାରବାଦୀମାନେ ଭାରତର ଅତୀତକୁ ଗୌରବ ମଣ୍ଡିତ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କରଶଣଦାସ ମୁଲଜୀ ଏବଂ ଦାଦୋବା ପାଣ୍ଡୁରଙ୍ଗ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଜାତିବାଦ ଭଳି ସାମାଜିକ କୁସଂସ୍କାରକୁ ବିରୋଧ କରି ବିଧବା ବିବାହକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ୧୮୪୪ରେ ମାନବ ଧର୍ମ ସଭା ଏବଂ ୧୮୪୯ରେ ପରମହଂସ ମଣ୍ଡଳୀ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ଏହି ମଣ୍ଡଳୀ ଗୁପ୍ତ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଚାଳନ କରୁଥିଲା । ଏହାର ସଦସ୍ୟମାନେ ଜାତିଗତ ବିଭେଦକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ବିରୋଧ କରିବେ ବୋଲି ଶପଥ ନେଇଥିଲେ । ୧୮୬୦ରେ ଯେତେବେଳେ ମଣ୍ଡଳୀର ସଦସ୍ୟମାନେ ନିଜର ଗୋପନୀୟତା ହରେଇ ବସିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ପତନ ଘଟିଲା । ୧୮୬୪ ଏବଂ ୧୮୬୦ରେ କେଶବ ସେନ ତାଙ୍କର ଦୁଇଥର ବମ୍ବେ ଯାତ୍ରା ସମୟରେ ସେହି ଅଞ୍ଚଳରେ ସାମାଜିକ ସଂସ୍ଥା ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଲେ । ତାଙ୍କ ଯାତ୍ରାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରଭାବ ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ଆତ୍ମାରାମ ପାଣ୍ଡୁରଙ୍ଗଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୧୮୬୭ରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ସମାଜର ଗଠନ ହେଲା । ଡେକାନ ଶିକ୍ଷା ସମାଜର ସଂଚାଳକ ମହାଦେବ ଗୋବିନ୍ଦ ରାଣା ଦେ ଏହି ସଂଗଠନ ପଛରେ ମୁଖ୍ୟ ଶକ୍ତି ଥିଲେ । ପ୍ରାର୍ଥନା ସମାଜର ସଦସ୍ୟତା ପୂର୍ବରୁ ସେ ପରମହଂସ ମଣ୍ଡଳୀର କାର୍ଯ୍ୟକର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ । ସମାଜରେ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା, ପୁଜକଙ୍କ ପ୍ରତିପତ୍ତି,

ନୋଟସ୍

ଜାତି ଭେଦଭାବର ବିରୋଧ କରିବା ସହିତ ଏକେଶ୍ୱରବାଦର ସମର୍ଥନ କରିଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଅତିରିକ୍ତ ସେ ମଧ୍ୟ ଇସାଇ ଧର୍ମ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିଥିଲେ । ସେ ସମସ୍ତ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ସତ୍ୟର ସନ୍ଧାନ କରିଥିଲେ । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ମରାଠା ଭକ୍ତି ସନ୍ଥମାନଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ନେଇ ରାଣାଦେ ଏକ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ଈଶ୍ୱର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସ୍ଥାପିତ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଯତ୍ନ କଲେ ।

ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନ ଥିଲା । ଏହା ପଶ୍ଚିମ ଭାରତରୁ ପ୍ରାରମ୍ଭ ହୋଇ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ପଞ୍ଜାବ ତଥା ଅନ୍ୟ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷୀ କ୍ଷେତ୍ରମାନଙ୍କରେ ବ୍ୟାପି ଗଲା । ଏହାର ସ୍ଥାପନା ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ(୧୮୨୪-୮୩)ରେ କରିଥିଲେ । ସନ ୧୮୭୫ରେ ସେ 'ସତ୍ୟାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ'ର ରଚନା କରିଥିଲେ ତଥା ସେହି ବର୍ଷ ମୁମ୍ବେଇରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ୧୮୭୭ରେ ଲାହୋର ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ଲାହୋର ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜର ଗତିବିଧିର ମୁଖ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର ପାଲଟି ଗଲା । ଦୟାନନ୍ଦ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଜାତି ଭିତ୍ତିକ କ୍ରିୟା ପଦ୍ଧତିକୁ ବିରୋଧ କରି ବେଦ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଧର୍ମ ପରିଚାଳିତ ହେବାକୁ ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ । ବେଦ ଅନୁସାରେ ସଠିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସହିତ ବେଦ ହିଁ ଶେଷ ସତ୍ୟ ବୋଲି ସେ କହୁଥିଲେ । ସେ ପୁରାଣ, ବହୁ-ଈଶ୍ୱରବାଦ, ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ତଥା ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବକୁ ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କର ବାଣୀକୁ ଜନସାଧାରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପହଞ୍ଚାଇବା ପାଇଁ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାକୁ ଆପଣେଇଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ବାଲ୍ୟ ବିବାହକୁ ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ସେ ଜାତିଗତ ଭେଦଭାବର ଘୋର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ; କାରଣ ତାଙ୍କ ଅନୁସାରେ ନୀଚ ଜାତିର ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଈଶାଇ ତଥା ମୁସଲମାନ ଧର୍ମାନ୍ତକରଣର ସବୁଠାରୁ ବଡ କାରଣ ଥିଲା ।

ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ(୧୮୮୩) ପରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ଇତସ୍ତତଃ ବିଘଟନ ଘଟିଲା । ସମାଜକୁ ସଂଗଠିତ ରଖିବା ତଥା ଏହାର ଗତିବିଧିକୁ ସଂଗଠିତ କରିବା ପ୍ରୟାସରେ ଲାହୋରଠାରେ ସନ ୧୮୮୬ରେ ଏଙ୍ଗଲୋବୈଦିକ ଟ୍ରଷ୍ଟ ତଥା ମ୍ୟାନେଜମେଣ୍ଟ ସୋସାଇଟିର ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ । ସେହି ବର୍ଷ ଏହି ସମିତି ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଖୋଲିଲେ ଯେଉଁଥିରେ ଲାଲା ହଂସରାଜ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପଦରେ ଥିଲେ । ଏପରି ଭାବରେ ଏହି ସମାଜର କେତେକ ନେତୃ ସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଆଂଲୋବେଦିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ବିରୋଧ କଲେ । ସେମାନେ ଥିଲେ ମୁନସି ରାମ (ସ୍ୱାମୀ ଶ୍ରଦ୍ଧାନନ୍ଦ), ଗୁରୁଦତ୍ତ, ଲେଖରାମ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ । ସେମାନେ ତର୍କ କଲେ କି ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜର ଶୈକ୍ଷଣିକ ଗତିବିଧିଗୁଡିକ ସଂସ୍କୃତ ଆର୍ଯ୍ୟ ବିଚାରଧାରା ତଥା ବୈଦିକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଆଧାରିତ ହେବା ଉଚିତ୍ ତଥା ବ୍ରିଟିଶ ଭାଷାକୁ ନିମ୍ନ ସ୍ଥାନ ଦେବା ଉଚିତ୍ । ବିରୋଧ କରିବା ଲୋକେ ମାନୁଥିଲେ ଦୟାନନ୍ଦ ହିଁ ପବିତ୍ର ଅଟନ୍ତି ତଥା ସତ୍ୟାର୍ଥ ପ୍ରକାଶରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ତାଙ୍କର ବାଣୀ ସନ୍ଦେଶ ଉପରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ନରମପନ୍ଥୀମାନଙ୍କର ନେତା ହଂସରାଜ ଏବଂ ଲାଜପତ ରାୟ ଦର୍ଶାଇ ଥିଲେ ଯେ ଦୟାନନ୍ଦ ଜଣେ ସଂସ୍କାରକ, ଜଣେ ଋଷି କିମ୍ବା ସାଧୁ ନୁହନ୍ତି । ଡି.ଏ.ଭି.ପ୍ରବନ୍ଧ ସମିତିର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ବିବାଦ ଉଠିଲା । ଏହି ମତଭେଦ ଚାଲିଥିବା ସମୟରେ ସନ ୧୮୯୩ରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜର

ଔପଚାରିକ ବିଭାଜନ ହୋଇଗଲା । ସେତେବେଳେ ମୁନସୀରାମ ନିଜର ସମର୍ଥକଙ୍କ ସହିତ ଗୁରୁକୁଳ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ତାପରେ ୧୮୯୩ ପରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ଦୁଇଭାଗ ହୋଇଗଲା, ଡି.ଏ.ଭି. ସମୁହ ଓ ଗୁରୁକୁଳ ସମୁହ ।

ମୁନସିରାମ ଓ ଲେଖ ରାମ ନିଜକୁ ବେଦ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ ସମର୍ପିତ କରିଦେଲେ ତଥା ମିଶନାରି ପ୍ରଭାବରୁ ଶିକ୍ଷାକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମିତ୍ତ ଜଲନ୍ଧରଠାରେ ଆର୍ଯ୍ୟ କନ୍ୟା ପାଠଶାଳା ନିର୍ମାଣ କଲେ । ୧୯୦୨ରେ ମୁନସିରାମ ହରିଦ୍ୱାରର କାଙ୍ଗଡିଠାରେ ଏକ ଗୁରୁକୁଳ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭାରତରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜର ଶିକ୍ଷା ଶାଖାର କେନ୍ଦ୍ର ବିନ୍ଦୁ ହୋଇଗଲା । ଏଠାରେ ମୁନସିରାମ ସନ୍ୟାସ ନେଲେ ଏବଂ ସ୍ୱାମୀ ଶ୍ରଦ୍ଧାନନ୍ଦରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଗଲେ । ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜର ଦୁଇଟି ଶାଖା ଅର୍ଥାତ ଡି.ଏ.ଭି. ତଥା ଗୁରୁକୁଳ ଶିକ୍ଷା ବିଷୟ ଉପରେ ଅଲଗା ଅଲଗା ମତ ଦିଆ ଯାଉଥିଲା କିନ୍ତୁ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମାଜିକ, ରାଜନୈତିକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ଏକ ଥିଲେ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଇସାଇ ତଥା ଇସଲାମର ଧର୍ମାନ୍ତକରଣକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଭୁଲ ପ୍ରତିପାଦିତ କଲେ ତଥା ଧର୍ମାନ୍ତରିତ ହୋଇଥିବା ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ପୁନଃ ସ୍ୱଧର୍ମରେ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ କରାଇଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ସୁଦ୍ଧି କୁହାଯାଉଥିଲା । ସେମାନେ ଦେବନାଗରୀ ଲିପିରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ଉପରେ ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଲେ । ସନ ୧୯୮୦ରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ଗୋ-ବଧ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଉତ୍‌ଥାପନ କରଗଲା, ତଥା ଗୋରକ୍ଷଣୀ ସଭାର ଶୁଭାରମ୍ଭ କରାଗଲା । ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ଛୁଆଁ ଅଛୁଆଁ ବିରୋଧରେ ଆନ୍ଦୋଳନ କଲା ତଥା ଜାତିଭେଦକୁ ସମାପ୍ତି କରିବା ପାଇଁ ଜୋର ଦେଲା ।

ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନ

ଶିକ୍ଷିତ ମୁସଲମାନ ଏବଂ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ବର୍ଗମାନଙ୍କ ଭିତରେ କ୍ଷମତା ହରାଇବା ବ୍ୟଥା ଥିଲା । ଏହା ପଛରେ ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ଥିଲା-ମୋଗଲମାନଙ୍କର ଇଂରେଜ କ୍ଷମତା ହସ୍ତାନ୍ତର ତଥା ଫାର୍ସୀ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଇଂରାଜୀ ରୋଜଗାର ଏବଂ ଦପ୍ତରର ଭାଷା ହୋଇଯିବା । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ବଙ୍ଗଳାରେ କୃଷକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ସଂସ୍କାରବାଦୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ଫାରାଜିସରେ ବିଶୁଦ୍ଧ ପବିତ୍ର ଇସଲାମକୁ ଫେରିବା ପାଇଁ ସାହସ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ସେମାନେ ଦିଲ୍ଲୀର ସାହା ୱାଲିୱାଲ୍ଲାଙ୍କର(୧୭୦୩-୬୩) ଧର୍ମବାଣୀକୁ ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲେ । ସେ ଏକ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ଇସଲାମର ପବିତ୍ରତାର ପୁନର୍ଲାଭ ସମ୍ପର୍କରେ କହିଥିଲେ । ସେ ଅଣ ମୁସଲମାନ ସଂସ୍କୃତି ତଥା ପ୍ରଥାର ପ୍ରଭାବକୁ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ । ଫାରାଜିସ୍‌ର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ନେତା ସାରିଅତ୍ ଉଲ୍ଲା(୧୭୮୧-୧୮୩୯) ଧାର୍ମିକ ପବିତ୍ରତା ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଚାର କରିବା ସହିତ ଫାରାଜୀକୁ ଫେରି ଆସିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଉଥିଲେ । ଏହା ହେଉଛି ଇସଲାମର କଲୀମ ଅର୍ଥାତ୍ ଇସଲାମ୍‌ର ଆବଶ୍ୟକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ସଲତ(ନମାଜ) ସାଂନ(ରୋଜା) ଦକାତ(ଗରିବମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ) ତଥା ହଜ(ଧର୍ମ ଯାତ୍ରା) । ସେମାନେ ଏକମାତ୍ର ଖୁଦା ଅର୍ଥାତ ତୌହୀଦ ବିଚାରଧାରାର ପ୍ରଚାର କଲେ । ଟିଟୁମିରଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ତାରିକା-ଇ-ମହମଦିୟା ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ଆନ୍ଦୋଳନ ବଙ୍ଗଳାର ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା । ଏହା ମଧ୍ୟ ସୈୟଦ ଅହମ୍ମଦ ବରେଲବୀଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଆଗକୁ ବଢ଼ିଗଲା । ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନରେ ମଧ୍ୟ ଅତୀତର ପବିତ୍ରତାକୁ ଫେରିବାକୁ ଜୋର ଦିଆ ଯାଇଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଏକ ଆନ୍ଦୋଳନ ଉଲେମା ବର୍ଗ (ମୁସଲିମ

ଧର୍ମାଧିକାରୀ)ମାନଙ୍କର ଶକ୍ତିର ବିଘଟନକୁ ନେଇ ସଂଯୁକ୍ତ ରାଜ୍ୟର ଦେଓବନ୍ଦରେ ପ୍ରାରମ୍ଭ ହେଲା ।

ଇସଲାମୀ ବିଚାରର ଦିଲ୍ଲୀ ଶାଖା ଦିଲ୍ଲୀ କଲେଜ(ବର୍ତ୍ତମାନର ଜାକିର ହୁସେନ କଲେଜ)ରେ ପ୍ରାରମ୍ଭ ହେଲା ସେ ଏକ ଇସଲାମୀ ଓ ଇଂରାଜୀର ସମାନାନ୍ତର ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାରମ୍ଭ କଲେ । ସନ ୧୮୩୦ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏହି କଲେଜ ମୁସଲମାନ ଶିକ୍ଷାରେ ଆଧୁନିକ ଚେତନାର ପ୍ରସାର କଲା । ସେ ସମୟରେ ୧୮୫୭ର ବିଦ୍ରୋହ ତଥା ବ୍ରିଟିଶ ସେନା ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ରୋହ ଦମନ, ଏହି ବୌଦ୍ଧିକ ଉତ୍ସାହକୁ ଚପାଇ ଦେଲା । ମାତ୍ର ଆଧୁନିକୀକରଣର ଇଚ୍ଛା ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବର୍ଗ ଭିତରେ ତୀବ୍ର ଭାବରେ ରହିଥିଲା ।

ସୟଦ ଅହମ୍ମଦ ଖାଁ(୧୮୧୭-୧୮୯୮)ଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ନୂତନ ଦିଗ ମିଳିଲା । ତାଙ୍କ ଅନୁସାରେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ଭାରତୀୟ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସ୍ଥିତିର ସଂସ୍କାର ନିମିତ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା । ସେ ଇଉରୋପୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ତଥା ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଜୋର ଦେଇଥିଲେ । ସନ ୧୮୬୬ରେ ସେ ବ୍ରିଟିଶ ଆସୋସିଏସନ୍‌ର ଶୁଭାରମ୍ଭ କଲେ । ସେ ୧୮୬୯-୧୮୭୦ ମଧ୍ୟରେ ଏକବର୍ଷ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଥିଲେ । ସେଠାରୁ ଫେରି ସେ ନିଜର ମୁସଲିମ ସମୁଦାୟଙ୍କୁ ଇଂରେଜ ସମାଜର କିଛି ବିଶେଷତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଏହା ଥିଲା ଅନୁଶାସନ, କ୍ରମ ବଦ୍ଧତା, କୁଶଳତା ତଥା ଶିକ୍ଷାର ଉଚ୍ଚସ୍ତର । ସେ ସଙ୍କେତ ଦେଇଥିଲେ ଯେ କୋରାନ ତଥା ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଇସଲାମୀୟ ପରିପେକ୍ଷୀରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ଆବଶ୍ୟକ କରୁଥିଲା । ସେ ୧୮୭୫ରେ ଆଲିଗଡରେ ମହମଡାନ ଆଙ୍ଗଲୋ-ଓରିଏଣ୍ଟାଲ କଲେଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ ଏବଂ ଏହା ମୁସଲିମମାନଙ୍କର ଆଧୁନିକ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଧର୍ମୀୟ ଶିକ୍ଷାୟତନରେ ପରିଣତ ହେଲା । ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ଛାତ୍ରମାନେ ସରକାର ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଇସଲାମୀୟ ପରିବେଷ୍ଟନୀକୁ ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲେ । ୧୮୭୮ରେ କଲେଜ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟ ଖୋଲାଗଲା ଏବଂ ଅଣମୁସଲାମାନମାନେ ମଧ୍ୟ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ୧୮୮୬ରେ ସୟସ ଅହମ୍ମଦ ଖାଁ ମହମଡାନ ଏଙ୍ଗଲୋ ଓରିଏଣ୍ଟାଲ ଶୈକ୍ଷିକ ସମ୍ମିଳନୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ୧୮୮୨-୧୯୦୨ ସନରେ ଆଲିଗଡରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ୨୨୦ ଜଣ ସ୍ନାତକ ମୁସଲମାନ ଶିକ୍ଷିତ ଜଗତକୁ ଅନେକ ଚମତ୍କାର ଅନୁଭୂତି ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତି ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ଏକ ଆଧୁନିକ ନେତୃତ୍ୱ ଦେବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ।

ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରଭାବ

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ହୋଇଥିବା ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ବିରୁଦ୍ଧରେ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଆନ୍ଦୋଳନର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲା । କିଛି ମହିଳା ସଂସ୍କାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଥିଲେ ପଶ୍ଚିମଭାଗରେ ପଣ୍ଡିତା ରମାବାଇ, ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ସିଷ୍ଟର ଶୁଭଲକ୍ଷ୍ମୀ ଏବଂ ବଙ୍ଗଳାରେ ରୋକେୟା ଶାଖାୱତ ହୋସେନ । ନିଜର ଅଧିକାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ ଥିବା ମଧ୍ୟମ ବର୍ଗଙ୍କ ଆଧୁନିକ ଅଭିବୃଦ୍ଧିରେ ଏହି ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନ ସହାୟ ହୋଇଥିଲା । କିଛି ଆନ୍ଦୋଳନକାରୀମାନେ ଏପରି ବ୍ରିଟିଶ ଆଇନକୁ ବିରୋଧ କଲେ ଯାହା ସେମାନଙ୍କ

ଅନୁସାରେ ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମ ଉପରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ ଥିଲା । ବିବାହ ବୟସ ୧୦ରୁ ବଢାଇ ୧୨ କରିବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ୱଷ୍ଟ ମତଦେଖା ଯାଉଥିଲା । ଆମକୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ଅନୁମାନ ହେଉଛି କି ଏହି ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନରେ କିଛି ଏପରି ନିଃସରଣ ଉତଥାପନ କରାଯାଇଥିଲା ଯାହା ଅନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟମାନଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥ ବିରୁଦ୍ଧ ଥିଲା । କିଛି ଆଗେଇଗଲେ ଏହା ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲା ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନ ୧୮.୨

୧. ରାମମୋହନ ରାୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉତଥାପନ ହୋଇଥିବା ମୁଖ୍ୟ ନିଃସରଣକୁ ବିସ୍ତାରିତ ଭାବରେ ଲେଖ ।

....

୨. ଦେବେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଟେଗୋର ଓ କେଶବ ଚନ୍ଦ୍ର ସେନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବାଦର ସ୍ୱରୂପ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କର ।

....

୩. ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ବିଭାଜିତ କାହିଁକି ହେଲା ? ଏହାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶାଖାମାନଙ୍କର ନେତା କିଏ ଥିଲେ ?

....

୪. ଫରାସୀ ଆନ୍ଦୋଳନରେ କେଉଁ ବିଷୟ ଉପରେ ଜୋର ଦିଆଯାଇଥିଲା ?

....

୫. ମୁସଲମାନ ସମୁଦାୟକୁ ଆଧୁନିକତାରେ ପରିଣତ କରିବାରେ ସୟଦ ମହମ୍ମଦ ଖାଁଙ୍କ ଭୂମିକାର ସମୀକ୍ଷା କର ।

....

୧୮.୩ ଭାରତରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ଉଦୟ

ବ୍ରିଟିଶ ଶାସକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ବିଚାରଧାରା ତଥା ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ ଅନେକ ଉତ୍ସୁକ ଥିଲେ । ତାହା ଏହିଦେଶରେ ସେମାନଙ୍କର ମୂଳ ମଜଭୁତ କରୁଥିଲା । ଏହା ସହିତ ଏହା ଏକ ଭାରତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା ଯେଉଁମାନେ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଏକ ବିଶ୍ୱସନୀୟ ସ୍ୱାମୀ ଭକ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଉଦୟ ହେଉଥିଲା । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ବ୍ରିଟିଶ ଶିକ୍ଷା ସବୁଠାରୁ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମାଧ୍ୟମ ଥିଲା । ଉନବିଂଶ ଏବଂ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦି ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶିକ୍ଷାକୁ ଲୋକପ୍ରିୟ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ପ୍ରୟାସ କରାଗଲା ତଥା ତଦନୁସାର ଆଧାର ଭିତ୍ତକ ଢ଼ାଞ୍ଚା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଗଲା । ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ୱାରେନ ହେଷ୍ଟିଂସ, କର୍ଣ୍ଣୱାଲିସ, ୱିଲିୟମ ଜୋନସ, ଜନାଥନ ଡଙ୍କନ ତଥା ଅନ୍ୟ

ନୋଟସ୍

ପ୍ରାଚ୍ୟବିତ ପ୍ରଶଂସକ ଏବଂ ବିଦ୍ୱାନମାନେ ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷାକୁ ହିଁ ପ୍ରମୁଖତା ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ସେମାନଙ୍କର ବିଚାର ଧାରାରେ ନିଜର ମହତ୍ୱ ହରେଇ ବସିଲେ । ଏହା ମାନି ନିଆଗଲା କି ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ନିଜର ସାଂସ୍କୃତିକ ଅଭିଯାନ ଭାରତରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାର ଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ ତଥା ସଭ୍ୟତାକୁ ଲୋକପ୍ରିୟତା କରିବାକୁ ହେଲା ।

ବ୍ରିଟିଶ ଶିକ୍ଷାର ଶୁଭାରମ୍ଭ ତଥା ଚାର୍ଟର ଆକ୍ଟ ୧୮୧୩

ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶିକ୍ଷାର ଶୁଭାରମ୍ଭ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କେତେକ ଦାତବ୍ୟ ସ୍କୁଲ ଦ୍ୱାରା କଲିକତା, ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଏବଂ ମୁମ୍ବେଇରେ ଇଉରୋପୀୟ ତଥା ଭାରତୀୟ ପିଲାମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ସହିତ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଅନ୍ୟକେତେକ ଉପାୟରେ ଏହି ସ୍କୁଲ ଗୁଡିକୁ ସହାୟତା ଦେଲା । ମାତ୍ର ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ାଇବାରେ କୌଣସି ରୁଚି ଦେଖାଇଲେ ନାହିଁ । ପରିଶେଷରେ ଏହାର ଶୁଭାରମ୍ଭ ୧୮୧୩ ଚାର୍ଟର ଆକ୍ଟ ଦ୍ୱାରା ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଏକ୍ଟର ମିଶୋନାରୀ ମାନଙ୍କୁ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଯାତ୍ରା କରିବାର ଅନୁମତି ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ଭାରତରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ତଥା ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଇଶାୟତର ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର ମିଶନାରୀମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ବିଶେଷଭାବରେ ଏହି ଏକ୍ଟରେ (୧) ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷିତ ଶ୍ରେଣୀକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିବାରେ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ତଥା (୨) ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ କମ୍ପାନୀକୁ ବାର୍ଷିକ ଏକ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ କୁହାଗଲା । ଏହିପରି ଏହି ଏକ୍ଟର ବାଖ୍ୟା ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ନିମ୍ନ ନିମ୍ନ ରୂପରେ କରିଛନ୍ତି ।

ଶିକ୍ଷାର ମାଧ୍ୟମ ତଥା ମ୍ୟାକଲେଙ୍କର ଭୂମିକା ଉପରେ ଆଲୋଚନା

ଭାରତରେ ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ କମ୍ପାନୀ ଅର୍ଥ ଖର୍ଚ୍ଚ କରୁଥିଲା ଏହାର ମାଧ୍ୟମକୁ ନେଇ ଆଲୋଚନା ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ପ୍ରାଚୀନ ବିଦ୍ୱାନ ତଥା ବ୍ରିଟିଶ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସମର୍ଥକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ତର୍କ ଲାଗି ରହିଲା । ଯେତେବେଳେ ବେଣ୍ଟିକ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ପଦଭାର ସମ୍ଭାଳିଲେ ସେତେବେଳେ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ସପକ୍ଷରେ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା(୧୮୨୮) । ସନ ୧୮୩୪ରେ ଟି.ବି.ମ୍ୟାକେଲ ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଦାତା ସମିତିରେ ଆଇନ ସଦସ୍ୟ ରୂପେ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ମ୍ୟାକେଲ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାର ମହାନ ସପକ୍ଷବାଦୀ ଥିଲେ । ସେ ଜନନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ସାଧାରଣ ସମିତିର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ହେଲେ । ମ୍ୟାକଲେଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ବ୍ରିଟିଶ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷାର ସମର୍ଥକମାନେ ଜୟଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ମ୍ୟାକେଲ ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରପତ୍ର ସନ ୧୮୩୫ ଫେବୃୟାରୀରେ ଜାରି କଲେ । ଏହି ସନ୍ଦେଶ ଭାରତରେ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷାର ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇଗଲା । ସରକାର ସଙ୍କଳ୍ପ ନେଲେ ଯେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଇଉରୋପୀୟ ସାହିତ୍ୟ ତଥା ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେବ । ଭବିଷ୍ୟତର କମ୍ପାନୀ ଦ୍ୱାରା ଖର୍ଚ୍ଚ କରାଯାଇଥିବା ଅର୍ଥ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଜିତ ହେବ । ଏହି ପଦକ୍ଷେପର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହା ହେଲା ଯେ ଏବେ ଭାରତରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ପଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜ୍ଞାନର ଏକ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମାଧ୍ୟମ ହୋଇଗଲା ।

ମ୍ୟାକେଲଙ୍କ ସ୍ପଷ୍ଟ ମତରେ ଭାରତରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ଏପରି ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ସୃଷ୍ଟି କରିବ ଯେଉଁମାନେ ଦେଖିବାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାରତୀୟ ହେବେ ମାତ୍ର ସ୍ୱଭାବରେ ସେମାନେ ଇଂରେଜ ।

ଏହା ଅନୁମାନ କରାଯାଉଥିଲା ଯେ ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ ରାଜ୍ୟର ଏହି ବର୍ଗ ସ୍ତମ୍ଭ ରୂପେ ଉଭା ହେବ। ଏହା ଆଶା କରାଯାଉଥିଲା ଯେ ଏହି ଭାରତୀୟମାନେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ନୀତି ତଥା ନୈତିକତା ଶିଖିବେ । ଯେତେବେଳେ ଔପନିବେଶିକ ଢ଼ାଞ୍ଚା ସହିତ ଜୋଡିବା କଥା ଆସିବ ସେତେବେଳେ ଏହି ଭାରତୀୟମାନେ ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନକୁ ମଜବୁତ କରିବେ। ଏହା 'ଡାଉନଓ୍ୱାର୍ଡ ଫିଲଟ୍ରେସନ' ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଥିଲା। ଏହି ଶିକ୍ଷା ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନଥିଲା। ମାତ୍ର ଏହାଥିଲା ଶିକ୍ଷିତ ଏବଂ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ। ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁସାରେ ଏହା ଗୃହୀତ ହେଲା ଯେ ଏହି ବିଭବଶାଳୀ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାନୀତି ଜନ ସାଧାରଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟାପିଯିବ। ଏହି ପ୍ରଶିକ୍ଷିତ ଭାରତୀୟମାନେ ଯେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷକତ୍ୱ କରିବେ ସେତେବେଳେ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷାରେ ସ୍ୱତଃ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ହ୍ରାସ ହେବ। ମ୍ୟାକେଲ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ସିମୀତ ରାଜାକୋଷ ଏହି ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷିତ କରିପାରିବେ ନାହିଁ। ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଭଲ ହେବ ଏହି ଭାରତୀୟମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ଇଂରେଜୀ ଭାଷାନ୍ତରକାରୀ ଭାବରେ କାମ କରିବେ। ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ସ୍ଥାନୀୟ ଭାଷା ତଥା ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧି କରି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ ତଥା ସାହିତ୍ୟକୁ କୋଣ ଅନୁକୋଣରେ ପହଞ୍ଚାଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ। ଏହା ବ୍ରିଟିଶ ଶାସକମାନଙ୍କୁ ବହୁତ କମ୍ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତାକୁ ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚାଇବାରେ ସହାୟତା କଲା। ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଦେଖାଗଲା ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଭାରତୀୟମାନେ ଅଧସ୍ତନ କର୍ମଚାରୀ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତ ପାଇ କମ୍ପାନୀ ଅମଲାତନ୍ତ୍ରରେ କିରାନୀ ଇତ୍ୟାଦି ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ।

ଉଡସ ଡେସପାଚ/ଉଡ ଯୋଜନା-ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ (ସେକ୍ରେଟେରୀ ଅଫ ଷ୍ଟେଟ) ରାଜ୍ୟ ସଚିବ ଚାର୍ଲସ ଉଡସ୍ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୧୮୫୫ରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଶେଷ କରି ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାର ଉନ୍ନତି କଳ୍ପକୁ ଉଡସ ଡେସପ୍ୟାଚ କୁହାଯାଇଥିଲା। ଏହି ବିସ୍ତୃତ ଯୋଜନା ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧରେ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା। ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଇଉରୋପୀୟ ପଦ୍ଧତିକୁ ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷା ମାନଚିତ୍ରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ସ୍ଥାପିତ କରାଗଲା।

ଏହାର ପ୍ରମୁଖ ବିଶେଷତା

୧. ଏହା ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଇଉରୋପୀୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଥିଲା

୨. ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଇଂରାଜୀ ହିଁ କେବଳ ମାଧ୍ୟମ ରହିବ ତଥା ସ୍ଥାନୀୟ ଭାଷାଗୁଡିକ ଏଭଳି ମାଧ୍ୟମ ହେବ ଯାହା ଦ୍ୱାରା ଇଉରୋପୀୟ ଜ୍ଞାନ ଜନ ସାଧାରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପହଞ୍ଚି ପାରିବ।

୩. ଏହା ସ୍କୁଲରେ କେତେକ ଶ୍ରେଣୀ ଗଠନର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲା। ଯଥା, ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ପାଠଶାଳା ସ୍ତରମାନଙ୍କରେ ଦେଶଜ ଭାଷା, ଏହାପରେ ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ଏଙ୍ଗଲୋ ଭାରନାକୁଲାର(ଇଂରାଜୀ-ଦେଶୀୟ)ଉଚ୍ଚ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ଜିଲ୍ଲା ସ୍ତରରେ ସହବନ୍ଧ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ।

୪. ଏହି ଘୋଷଣା ପତ୍ର ପ୍ରଥମ ଥର ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜସ୍ୱ ପ୍ରୟାସକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିବା ପାଇଁ ସୁପାରିଶ କଲା।

୫. ଏହା ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ସମସ୍ତ ପାଞ୍ଚଟି ପ୍ରଦେଶରେ ଜଣେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକଙ୍କ ଅଧିନରେ ଗଣ-ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ବିଭାଗର ସ୍ଥାପନା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲା । ଏହି ବିଭାଗ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପ୍ରଦେଶରେ ଶିକ୍ଷାର ଅଗ୍ରଗତିର ସମୀକ୍ଷା ଏହି ଗଣ-ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ବିଭାଗ ୧୮୫୫ରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା ଏବଂ ଏହା ଗଣ-ନର୍ଦ୍ଦେଶ ସମତି ଏବଂ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ (Committee of Public Instruction and Council of Education) ର ସ୍ଥାନ ନେଲା ।

୬. ଏହା କଲିକତା, ମୁମ୍ବେଇ ଏବଂ ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଢ଼ାଞ୍ଚାରେ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲା ଏବଂ ସେମାନେ ପରୀକ୍ଷା କରି ଛାତ୍ର ଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଉପାଧି (Degree) ପ୍ରଦାନ କରିବେ । କଲିକତା, ବମ୍ବେ ଏବଂ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ୧୮୫୭ରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା ।

୭. ଔପଚାରିକ ଶିକ୍ଷା ଅତିରିକ୍ତ ଏହି ଘୋଷଣା ପତ୍ରରେ ବ୍ୟବସାୟୀକ ଶିକ୍ଷାର ମହତ୍ୱ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଜୋର ଦିଆଗଲା ତଥା ବୈଶୟିକ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ସ୍ଥାପନା ସପକ୍ଷରେ ଓକିଲାତି କଲା ।

୮. ଏହା ଭାବି ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସ୍ଥାପନା ସପକ୍ଷରେ ସୁପାରିଶ କରିଥିଲା ।

୯. ଏହା ମଧ୍ୟ ନାରୀ ଶିକ୍ଷାକୁ ସମର୍ଥନ କରିଥିଲା । ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ଅନେକ ଆଧୁନିକ ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହେବା ସହିତ ସେଗୁଡିକ ସରକାରଙ୍କ ସହାୟତା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ।

ହଣ୍ଟର କମିଶନ

'ଉଡଙ୍କ ଡେସପାଚ୍ ଅନୁସାରେ' ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଗତିର ସମୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ୧୮୮୨ ମସିହାରେ ଡବଲ୍ୟୁ.ଡବଲ୍ୟୁ.ହଣ୍ଟରଙ୍କ ଅଧିନରେ ଏକ ହଣ୍ଟର କମିଟି ସ୍ଥାପନା କରାହେଲା । ଏହା ପ୍ରାୟତଃ ପ୍ରାଥମିକ ଏବଂ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟରେ ସିମୀତ ଥିଲା । ହଣ୍ଟର କମିଶନ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ସୁପାରିଶ କରିଥିଲେ । ଏହା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ ଯାହାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଜିଲ୍ଲା ତଥା ନଗରପାଳିକା ବୋର୍ଡକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରିବାକୁ ମତ ଦେଇଥିଲେ । ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ଦୁଇଟି ବିଭାଗ ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଗଲା । ଗୋଟିଏ ସ୍ୱାକ୍ଷର ଶିକ୍ଷା ଭାବରେ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାକୁ ଅଗ୍ରଣୀ ଭୂମିକା ଦେଉଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟଟି ବାଣିଜ୍ୟିକ ଏବଂ ବୈଶୟିକ ଶିକ୍ଷା ଭଳି ପ୍ରଜ୍ୟୁକତା ଶିକ୍ଷାର ଅଗ୍ରଗାମୀ ଥିଲା । ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘରୋଇ ପ୍ରୟାସକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସାହିତ କରାଗଲା । ପ୍ରେସିଡେନସି ସହର ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ନାରୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ ବିଶେସ ଧ୍ୟାନ ଦେବା ପାଇଁ କୁହାଗଲା । ଆସନ୍ତା ଦୁଇ ଶତାବ୍ଦୀ ପାଇଁ ହଣ୍ଟର କମିଶନଙ୍କ ସୁପାରିଶର ପ୍ରଭାବ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଅନୁଭୂତ ହେଲା । ମାଧ୍ୟମିକ ତଥା ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଭୂତ ପୂର୍ବ ପ୍ରଗତି ହେଲା । ସନ ୧୮୮୨ରେ ପଞ୍ଜାବ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତଥା ସନ ୧୮୮୭ରେ ଏଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସ୍ଥାପନା ହେଲା ।

ନୋଟସ୍

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନ - ୧୮.୩

୧. କେଉଁ ଆକ୍ଟ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀକୁ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ବାର୍ଷିକ ଏକ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ କହିଥିଲା ?

....

୨. କିଏ ଭାରତରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରମୁଖ ସକ୍ରିୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ ?

(କ) ଜୋନାଥନ ଡଙ୍କନ (ଖ) ଟି.ବି.ମ୍ୟାକେଲ (ଗ) ୱାରେନ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗସ (ଘ) ଉଇଲିୟମ ଜୋନସ

୩. ମ୍ୟାକେଲଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶିକ୍ଷାର ବିସ୍ତାରର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ବୁଝାନ୍ତୁ ।

....

୪. ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷା ନୀତି ନିର୍ଦ୍ଦେଶନରେ 'ଉଡ ଘୋଷଣା ପତ୍ର'(Wood's Despatch) ର ମହତ୍ୱକୁ ରେଖାଙ୍କିତ କରନ୍ତୁ ।

....

୫. 'ହଣ୍ଟର କମିଶନ' କେଉଁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଥିଲା ?

....

୧୮.୪ ଭାରତରେ ପତ୍ରକାରିତାର ବିକାଶ

ଭାରତରେ ଛାପାକଳ ତଥା ପତ୍ରକାରିତାର ଉଦୟ ଫଳରେ ଆଧୁନିକ ଯୁଗ ଏକ ନବ ଚେତନାର ଜନ୍ମ ଦେଲା । ମୁଦ୍ରଣ କୌଶଳର ବିସ୍ତାର ହେତୁ ପୁସ୍ତକଗୁଡିକ ସହଜରେ ଉପଲବ୍ଧି ହେଲା । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ବହୁଳ ମୁଦ୍ରଣ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଯୋଗାଯୋଗର ଏକ ନୂତନ ମାର୍ଗ ଉନ୍ମୁକ୍ତ କଲା । ଏହି ନୂତନ କୌଶଳ ଛାପାକଳ ଏବଂ ପତ୍ରକାରିତାର ପ୍ରଗତିର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କଲା । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧରେ ଇଂରେଜୀ ଭାଷାରେ ସମାଚାର ପତ୍ରର ପ୍ରକାଶନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କର ପ୍ରକାଶନ ପ୍ରାରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଜେମସ୍ ଅଗଷ୍ଟସ୍ ହିକି ସନ ୧୭୮୦ରେ ବଙ୍ଗଳା ଗେଜେଟ ନାମରେ ଭାରତରେ ପ୍ରଥମ ସମାଚାର ପତ୍ର ପ୍ରକାଶିତ କଲେ । ଏହାପରେ ବଙ୍ଗଳା, ମୁମ୍ବଇ ଏବଂ ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ସମାଚାର ପତ୍ରର ଶୃଙ୍ଖଳା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ସମାଚାର ପତ୍ରଗୁଡିକ ଥିଲା-କଲିକତା କ୍ରନିକଲ(୧୭୮୭), ମାଡ୍ରାସ କୋରିୟର(୧୭୮୮) ଏବଂ ବମ୍ବେ ହେରୋଲଡ(୧୭୮୯)

ବ୍ରିଟିଶମାନଙ୍କର ସମାଚାର ପତ୍ର ଭାରତରେ ରହୁଥିବା ୟୁରୋପୀୟ ତଥା ଏଙ୍ଗଲୋ ଇଣ୍ଡିଆନ ସମୁଦାୟଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି କମ୍ପାନୀ ଅଧିକାରୀମାନେ ସ୍ୱକୃତ ଦୁଷ୍କର୍ମ ପାଇଁ ଚିନ୍ତିତ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସବୁ ଦିଗରୁ ପ୍ରତିବନ୍ଧ ଲାଗୁକଲେ । ଲର୍ଡ ୱେଲସଲି

ନୋଟସ୍

(୧୭୯୭-୧୮୦୪) ୧୭୯୯ରେ ସେନସର ଅଫ ପ୍ରେସଏକ୍ଟ ଦ୍ୱାରା କଡା ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଲଗାଇଲେ । ଏହି ଅଧିନିୟମରେ ଚେତାବନୀ ଦିଆଗଲା କି ସମସ୍ତ ସୂଚନା ସରକାରଙ୍କ ସଚିବ ଦ୍ୱାରା ଅନୁମୋଦିତ ହେବା ଉଚିତ । ପ୍ରକାଶକ, ସଂପାଦକ ତଥା ମାଲିକଙ୍କ ନାମ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଖ୍ୟାରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଲର୍ଡ ହେଷ୍ଟିଂସ (୧୮୦୩-୨୩) ୧୮୧୮ମସିହାରେ ଏହି ନିୟମର କିଛି କୋହଳ କଲେ ଓ ପ୍ରେସର ପ୍ରି-ସେନସରସିପ ହଟାଇ ଦେଲେ । ମାତ୍ର ଏହି କୋହଳ ନୀତି ଅସ୍ଥାୟୀ ସିଦ୍ଧ ହେଲା କାରଣ ୧୮୨୩ରେ କାର୍ଯ୍ୟବାହକ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଭାର ସମ୍ପାଦନ କରିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଜନ ଏଡମସ ସେହି ବର୍ଷ କିଛି କଡା ନିୟମ ପ୍ରେସ ଉପରେ ଲଦି ଦେଲେ । କୌଣସି ପ୍ରେସକୁ ସଂଚାଳନ କରିବା ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ପାଇଁ ଲାଇସେନ୍ସ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ କରାଗଲା । ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ପାଖରେ ଲାଇସେନ୍ସ ନିରସ୍ତ କରିବା କ୍ଷମତା ମଧ ଥିଲା ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହୀ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଚାର୍ଲସ ମେଟକେଫ(୧୮୩୫-୧୮୩୬) ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରେସ ସପକ୍ଷରେ ଥିଲେ । ସେ ୧୮୨୩ର ନିୟମକୁ ନିରସ୍ତ କରିନେଲେ । ମେଟକେଫେ ପ୍ରେସ ଅଧିନିୟମ ଏପରି ଚାହୁଁ ଥିଲେ କି ପ୍ରକାଶକ କେବଳ ନିଜର ନାମ ତଥା ପ୍ରକାଶନର ସ୍ଥାନ ଏବଂ ପରିସର ଘୋଷଣା କରିବେ । ଏହି ଉଦାରବାଦୀ ପଦକ୍ଷେପରେ ପ୍ରେସର ପ୍ରଗତିରେ ସକାରାତ୍ମକ ପ୍ରଭାବ ୧୮୫୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଡିଲା ଏବଂ ବିଦ୍ରୋହ ଫଳରେ ପୁଣି କଡା ନିୟମମାନ ଲଗାଇ ଦିଆଗଲା । ଭାରତୀୟ ଭାଷା ସମାଚାର ପତ୍ର ଉପରେ ସବୁଠାରୁ କଠୋର ପ୍ରତିବନ୍ଧ ଲର୍ଡ ଲିଟନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭର୍ଣ୍ଣାକୁଲର ପ୍ରେସ ଏକ୍ଟ ୧୮୭୮ ମସିହାର ହୋଇଥିଲା ଏକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରଙ୍ଗଭେଦୀ ତଥା ଭେଦଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ଏହି ଅଧିନିୟମ, ସରକାରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧ ଭାରତୀୟ ଭାଷାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତର କଣ୍ଠରୁଦ୍ଧତାର ପ୍ରୟାସ ଥିଲା । ଏହି ପ୍ରତିବନ୍ଧ ବ୍ରିଟିଶ ସମାଚାର ପତ୍ର ଉପରେ ଲାଗୁ ହୋଇ ନଥିଲା । ଏହା ଲିଟନଙ୍କର ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଏବଂ ଅହଂକାର ବିଚାରଧାରାର ପରିଚାୟକ ଥିଲା । ଜିଲ୍ଲା ଅଧିକାରୀମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅପିଲ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନଥିଲା । ଏହି ଅଧିନିୟମକୁ ସନ ୧୮୮୨ରେ ଲର୍ଡ ରିପନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଗଲା, ଯିଏକି ନିଜର ଉଦାରବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ପାଇଁ ଭାରତୀୟ ଜନତା ମଧ୍ୟରେ ବହୁତ ଲୋକପ୍ରିୟ ଥିଲେ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନ ୧୮.୪

୧. ଭାରତର ପ୍ରଥମ ସମାଚାର ପତ୍ର କ'ଣ ଥିଲା ଏବଂ କେବେ ଏହା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ?

....

୨. ସମାଚାର ପତ୍ରର ପ୍ରଗତିରେ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ପ୍ରେସର ମହତ୍ୱକୁ ରେଖାଙ୍କିତ କରନ୍ତୁ ।

....

୩. ସେନସରସିପ ଅଫ ପ୍ରେସ ଏକ୍ଟ ୧୭୯୯ ମାଧ୍ୟମରେ କେଉଁ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଲାଗୁ କରାଗଲା ?

....

୪. ଚାର୍ଲସ ମେଟେକେଫେ କେଉଁ ସକାରାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ ?

....

୫. ଭର୍ଣ୍ଣାକୁଲର ପ୍ରେସ ଏକ୍ଟ ୧୮୭୮ କ'ଣ ଥିଲା ?

....

ନୋଟସ୍

ତୁମେ କ'ଣ ଶିଖିଲ

ତୁମେ ପଢ଼ିଲ ଯେ ଭାରତ ପ୍ରତି ବ୍ରିଟିଶ ଶାସକଙ୍କ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ସର୍ବଦା ଭିନ୍ନ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବା ନୀତିଗୁଡିକ ସେମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶଗତ ପ୍ରବଣତା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାହିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ମହିଳାମାନଙ୍କ ସମସ୍ୟା, କଠୋର ଜାତିଭେଦ, ଲୋକମାନଙ୍କର ଧର୍ମୀୟ ବିଶ୍ୱାସରୁ ଉପୁଜୁଥିବା ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର, ଯୋଗାଯୋଗର ଆଧୁନିକରଣ, ଶିକ୍ଷାଗତ ଅନଗ୍ରସରତା ଇତ୍ୟାଦି ସମ୍ପର୍କିତ ବିଷୟଗୁଡିକୁ ସମ୍ବୋଧିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲା । ବ୍ରିଟିଶ ନୀତି ନିର୍ମାତା ମାନେ ବ୍ରିଟିଶ ଶିକ୍ଷାକୁ ଲୋକପ୍ରିୟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଜନ୍ ଥିଲେ । ଯାହାର ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ସେମାନଙ୍କର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଅଧିକ ମଜଭୁତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଉଭୟ ଇଂରାଜୀ ଏବଂ ଭାରତୀୟ ଭାଷାର ଖବରକାଗଜ ଗୁଡିକର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । ଯାହାହେଲେ ମଧ୍ୟ ଖବରକାଗଜଗୁଡିକର ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ସଂକୁଚିତ କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଅଙ୍କୁଶ ଲଗା ଯାଇଥିଲା । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ହୋଇଥିବା ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରିଶେଷରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଆନ୍ଦୋଳନପାଇଁ ଦେଶକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତି କଲା ।

ପାଠାନ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନ

୧. ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ ନୀତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣରେ ବିଚାରଧାରାଗୁଡିକର ଆବଶ୍ୟକତା କାହିଁକି ଥିଲା ?

୨. ଅତୀତ ଭାରତର ଲୋକପ୍ରିୟତା ପାଇଁ ପ୍ରାଚ୍ୟବିତମାନଙ୍କର କ'ଣ ଯୋଗଦାନ ଥିଲା ?

୩. ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ କ'ଣ କ'ଣ କୁନୀତିମାନ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା ?

୪. ଏହି ସମୟରେ ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନରେ ମହିଳାମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କିତ ବିଷୟମାନଙ୍କର କିପରି ଗୁରୁତ୍ୱ ଥିଲା ?

୫. ପ୍ରାଚ୍ୟ ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତା ସମ୍ପର୍କରେ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ ମତ କ'ଣ ଥିଲା ?

୬. ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ କେଉଁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟଗୁଡିକ ଉତଥାପନ କରିଥିଲା ?

୭. ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମୁସଲମାନ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନଗୁଡିକର ଚିହ୍ନିତ କର । ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କେଉଁ ବିଷୟ ଉତଥାପନ କରାଯାଇଥିଲା ?

୮. ଭାରତରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ ମ୍ୟାକଲେଙ୍କର ପରାମର୍ଶଗୁଡିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କର ।

୯. 'ଡାଉନୱାର୍ଡ ଫିଲଟ୍ରେସନ' ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ'ଣ ?

ନୋଟସ୍

୧୦. ଭର୍ଣ୍ଣାକୁଲାର ପ୍ରେସ ଏକ୍ଟରେ କ'ଣ ଭ୍ରମ ଥିଲା ?

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ୧୮.୧

୧. କଲିକତା, ମାନ୍ଦ୍ରାଜ(୧୭୮୧), ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ଅଫ ବେଙ୍ଗଲ (୧୭୮୯)ତଥା ବନାରସରେ ସଂସ୍କୃତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ (୧୭୯୪)

୨. ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ସଂସ୍କୃତର ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣଗୁଡିକର ଅନୁବାଦ କଲା ।

୩. ଲର୍ଡ ୱେଲସଲୀ

୪. ଇଂଲଣ୍ଡ

୫. ୧୮୧୩ ମସିହାର ଚାର୍ଟର ଏକ୍ଟ

୧୮.୨

୧. ନାରୀ ଶିକ୍ଷାର ଅଭାବ, ବହୁପତ୍ନୀବାଦ ତଥା ସତୀପ୍ରଥା ଯେପରି ବିଷୟ ଦେଖନ୍ତୁ ୧୮.୨ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୩

କେଶବ ଚନ୍ଦ୍ର ସେନଙ୍କ ସହିତ ଦେବେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଟେଗୋରଙ୍କ ତୁଳନା କଲେ ସାମାଜିକ ସଂଦର୍ଭରେ କେଶବ ଚନ୍ଦ୍ର ଅଧିକ ସଂସ୍କାରବାଦୀ ଥିଲେ ।

୨. ସାମାଜିକ ସଂଦର୍ଭରେ କେଶବ ଚନ୍ଦ୍ର ସେନ ଦେବେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଟେଗୋରଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଉଗ୍ରବାଦୀ ଥିଲେ ।

୩. ୧୮୯୩, ଡିଏଭି ବିଭାଗ: ଲାଲା ହଂସରାଜ, ଲାଲା ଲାଜପତ ରାୟ, ଗୁରୁକୁଳ ବିଭାଗ, ମୁନସୀ ରାମ (ସ୍ୱାମୀ ଶ୍ରଦ୍ଧାନନ୍ଦ)ଲେଖରାମ ଗୁରୁଦତ୍ତ

୪. ଧାର୍ମିକ ଶୁଦ୍ଧିକରଣ ତଥା ଫୈରାଜ ଅର୍ଥାତ୍ ଇସଲାମର ମୂଳ କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ।

୫. ସେ ଭାରତରେ ମୁସଲିମ ସଂପ୍ରଦାୟ ନିମିତ୍ତ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଜୋର ଦେଲେ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ସେ ଆଲିଗଡରେ ମୁସଲିମ ଆଂଗଲୋ ଓରିଏଣ୍ଟାଲ କଲେଜ ସ୍ଥାପନା କଲେ । ଦେଖନ୍ତୁ ୧୮.୨ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୪

୧୮.୩

୧. ସନ ୧୮୧୩ର ଚାର୍ଟର ଏକ୍ଟ

୨. ଟି.ବି.ମ୍ୟାକେଲ

୩. ତାଙ୍କ ଅନୁସାରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଫଳରେ ଏମିତି ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଉଦୟ ହେବ ଯେଉଁମାନେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନକୁ ସମର୍ଥନ କରିବେ । ଦେଖନ୍ତୁ ୧୮.୩ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୪ ।

୪. ଏହା ଘୋଷଣା ପତ୍ରର ଏକ ବିସ୍ତୃତ ଯୋଜନା ଥିଲା ଯାହା ଇଉରୋପୀୟ ମଡେଲ ଉପରେ ଆଧାରିତ ଥିଲା । ଯାହା ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷା ନୀତିକୁ ୫୦ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ କରୁଥିଲା । ଦେଖନ୍ତୁ ୧୮.୩ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୫

୫. ଏହା ଉଡଙ୍କ ଘୋଷଣା ବତ୍ର ପରେ ହୋଇଥିବା ଶିକ୍ଷାରେ ପ୍ରଗତି ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଥିଲା ତଥା ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ତଥା ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଥିଲା । ଦେଖନ୍ତୁ ୧୮.୩ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୬ ।

୧୮.୪

୧. ବଙ୍ଗଳା ଗେଜେଟ -୧୭୮୦

୨. ଛାପା କୌଶଳର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରୟୋଗରେ ସମାଚାର ପତ୍ରର ପ୍ରଗତି ତଥା ବହୁ ମାତ୍ରାରେ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶନର ବୃଦ୍ଧି ହେଲା । ଦେଖନ୍ତୁ ୧୮.୪ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ।

୩. ସମସ୍ତ ବିଷୟ ସେକ୍ରେଟେରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ଅନୁମୋଦିତ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଏହା ସହିତ ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ନାମ ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍କରେ ସମ୍ପାଦକ ତଥା ମାଲିକଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ହେବା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ଦେଖନ୍ତୁ ୧୮.୪, ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୨

୪. ସେ ୧୮୨୩ରେ ପ୍ରେସ ଉପରେ ଲଗାଯାଇଥିବା ନିୟମ ଉଚ୍ଛେଦ କରିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରକାଶକମାନେ କେବଳ ନିଜର ନାମ ତଥା ପ୍ରକାଶନ ସ୍ଥାନ, ଠିକଣା ଦେବା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ଦେଖନ୍ତୁ ୧୮.୪, ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୩

୫. ୧୮୭୮ ଭର୍ଣ୍ଣାକୁଲାର ପ୍ରେସ ଏକ୍ଟ ଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ପତ୍ରପତ୍ରିକାଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ କଟକଣା ଲଗାଗଲା ।

ପାଠ୍ୟାନ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ସଙ୍କେତ

୧. ୧୮.୧ ପ୍ରଶାସନ ଏବଂ ଆର୍ଥିକ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବିଚାର ପ୍ରଭାବର ଅନ୍ତର୍ଗତ

୨. ୧୧.୨ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୨, ୧୮.୨.୧ ଏବଂ ୧୨.୨

୩. ୧୮.୨.୨ ତଥା ୧୮.୨.୩

୪. ୧୧.୨.୫ ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜର ଅଧୀନ

୫. ୧୮.୨.୩ ରାମକୃଷ୍ଣ ମିସନର ଅନ୍ତର୍ଗତ

୬. ୧୮.୨.୭

୭. ୧୮.୩ ତଥା ୧୮.୧.୧

୮. ୧୮.୩.୨ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୧

୯. ୧୮.୩.୨ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୨

୧୦. ୧୮.୩.୨ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ୩

ଶବ୍ଦାବଳୀ

୧. ଅରିଏଣ୍ଟାଲିଷ୍ଟ ପ୍ରାଚ୍ୟବାଦୀ - ଇଂରେଜ ପ୍ରଶାସକ ମାନଙ୍କର ଏହ ସମୁହ ଯାହାଦ୍ୱାରା ଭାରତରେ ଗୌରବଶାଳୀ ଅତୀତକୁ ଲୋକପ୍ରିୟ କଲା

୨. ହ୍ୱିଗମାନଙ୍କ ରାଜନୈତିକ ଦର୍ଶନ - କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା, ବିଧାୟିକା ତଥା ନ୍ୟାୟପାଳିକା ସରକାରଙ୍କର ପୃଥକ ଅଂଶ ହେବା ଉଚିତ ।

୩. ବଙ୍ଗଳା ପୁନର୍ଜାଗରଣ - ବଙ୍ଗଳାର ମଧ୍ୟ ଯୁଗୀୟ ଇତିହାସ ପୁଣି ଖୋଜିବା ତଥା ଭାଷା ଏବଂ ସାହିତ୍ୟର ଆଧୁନିକୀକରଣ ।

୪. ସତୀପ୍ରଥା - ପତିର ଚିତାରେ ପତ୍ନୀର ଶରୀରକୁ ଜଳାଇ ଦେବା ।

୫. ବହୁପତ୍ନୀ ପ୍ରଥା - ଏକାଧିକ ପତ୍ନୀ ରଖିବା ।

୬. ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରତି - ଦେବେନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ । ଏହା ବ୍ରହ୍ମ ସମାଜର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ବିବରଣୀ ଅଟେ ।

୭. ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ହିନ୍ଦୁବାଦ - ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ପ୍ରଚାର ।

୮. ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା - ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡିକୁ ପୂଜା

୯. ଏକେଶ୍ୱରବାଦ - ଏକ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିବା

୧୦. ଏଙ୍ଗଲୋବୈଦିକଶିଖା - ଆର୍ଯ୍ୟ ବିଚାରଧାରା, ଇଂରାଜି ଶିକ୍ଷା ସହିତ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥର ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଶକ୍ତି ଦେବାର ଶିକ୍ଷା ପଦ୍ଧତି ।

୧୧. ଶୁଦ୍ଧି - ଧର୍ମାନ୍ତକରଣ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ଅଭିଯାନ । ଧର୍ମାନ୍ତରିତ ହୋଇଥିବା ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ପୁନଃ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମକୁ ଆଣିବା ।

୧୨. ଗୌରକ୍ଷିଣୀ ସଭା - ଗାଈମାନଙ୍କ ରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ସମିତି ।

୧୩. ଫରାଇଜ - ଇସଲାମର ପବିତ୍ରତାକୁ କାଏମ ରଖିବା ତଥା ଅଣ ଇସଲାମିକ ରୀତି-ରିବାଜକୁ ଇସଲାମରେ ପ୍ରବେଶକୁ ବିରୋଧ କରିବା । ହଜ, ନମାଜ, ରୋଜା, ଜକତ ତଥା ବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ଜୋର ଦେବା ।

୧୪. ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ - ପ୍ରକୃତିକୁ ବୁଝିବାର ପ୍ରୟାସ

୧୫. ଚାଟର ଏକ୍ଟ - ରାଣୀ ଏଲିଜାବେଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କମ୍ପାନୀକୁ ଦିଆଯାଇଥିବା ଅଧିକାର ପତ୍ର, ବ୍ୟାପାରରେ ବିଶେଷଧିକାର ତଥା ସମ୍ମଳିତ ଲକ୍ଷ-ନିର୍ଦ୍ଦେଶ, ଯାହାର ସମୟ ସମୟରେ ସମୀକ୍ଷା ହେଉଥିଲା ।

୧୬. ଭର୍ଣ୍ଣାକୁଲର ପ୍ରେସ - ସ୍ଥାନୀୟ ଭାଷାମାନଙ୍କରେ ସମାଚାର ପତ୍ର ।